

НАЗВИ СЛІПАКІВ (SPALACIDAE) ФАУНИ УКРАЇНИ: НАУКОВІ Й УКРАЇНСЬКІ

М. А. Коробченко, І. В. Загороднюк

Луганський національний університет ім. Тараса Шевченка
м. Луганськ, вул. Оборонна 2, 91011, УКРАЇНА; aquamarine@ukr.net, zoozag@ukr.net

Вступ

Родина Сліпаків (Spalacidae) є унікальною групою підземних гризунів, особливості біології якої відомі переважно вузьким фахівцям, а широкий загальний знає цих тварин, як правило, лише за слідами їх рийної життєдіяльності. Саме тому в межах цієї родини існує надзвичайно різноманіття назв окремих видів, які більше відзначають певні характерні риси цих ссавців загалом, або особливості поширення окремих видів, ніж якісь видові ознаки. Попри це, на сьогодні сформувалися доволі великі синонімічні ряди, що характеризують як окремі географічні популяції того чи іншого виду, так і певні систематичні групи. Понад те, сліпаки здавна відомі для місцевого населення на територіях їх поширення, а для частини видів існує низка назв (зокрема, національних), які відображають більше регіональні тенденції називництва, ніж систематичні підрозділи цієї групи тварин.

Прикладом є поширене на сході України вживання в різних регіонах назв «кріт», «сліпець», «сліпак», «зінське щеня» й інших для позначення виду *Spalax microphthalmus*, а так само вживання назв «*monticola*», «*hungaricus*» і «*leucodon*» у комбінації з родовими назвами *Spalax*, *Microspalax* і *Nannospalax* в наукових працях для позначення «білозубого» сліпака. Останнього, у свою чергу, згадують під такими різними назвами, як «гірський», «малий», «понтичний», «середній», «угорський» тощо [17].

Ця праця присвячена аналізу синонімічних рядів сліпаків фауни України та визначенню тенденцій у формуванні їх наукових і національних назв.

Методичні зауваги

При доборі джерел основну увагу приділено теріологічним зведенням щодо фауни України та спеціальних публікацій про сліпаків. Схема подальших описів полягає в послідовному наведенні даних за видами в систематичному порядку, згідно з оглядом М. Коробченко та І. Загороднюка [17]. При впорядкуванні синонімії назви розміщено у хронологічному порядку, відповідно до дати першого відомого їх використання. Різні комбінації родової й видової назв розглянуто окремо. При розгляді наукових і вернакулярних назв враховано тільки «актуальні» назви [14], які вжиті в оглядах теріофауни України та спеціальних публікаціях. Уточнімо зміст цих категорій назв:

- *актуальна назва* – назва, наведена в якості основної в літературі, дотичній до фауни регіону, а не в загальній синонімії виду з урахуванням публікацій щодо фауни віддалених країв або давніх робіт щодо систематики групи в цілому;
- *наукова назва* – згідно Кодексу зоологічної номенклатури, – латинська назва, яка відповідає критеріям придатності, принципу пріоритету й іншим вимогам КМН;
- *вернакулярна назва* (від англ. vernacular) – народний, рідний (про мову); місцевий (про діалект); розмовний, простомовний (на відміну від літературної, наукової, письмової мови); термін рекомендований нам до вжитку Ю. П. Некрутенком.

Вернакулярна назва може бути однією з багатьох назв тварин (не обов'язково видів), яка використовується як науковцями, так і пересічними громадянами для позначення виду або окремих його внутрішньопопуляційних груп (бик, корова, лоша, жеребець) [14]. З усього різноманіття вернакулярних назв тут обрано ті, які дослідники використовували як головні у спеціальній літературі (довідники, зведення, наукові статті). Часто в оглядах фауни наводять

вернакулярні назви як синоніми або як місцеві назви (наприклад, білка, вивірка, білиця, вивюрка) [31], які з часом втрачаються. Проте варто пам'ятати, що назви аборигенних видів завжди формуються як місцеві, й одним із наших завдань був вибір однієї придатної актуальної назви з низки існуючих (в інших випадках, насамперед для адвентивних видів, назва відразу з'являється як «титульна»). Вернакулярні назви можуть бути джерелом для формування актуальних назв для тих видів, яких довгий час розглядали у складі інших видів; і це дає змогу уникати неологізмів при пошуку назв для нових таксонів [14].

При доборі вернакулярних назв у низці випадків використано російськомовні джерела, в яких наводяться однозначні відповідники українським назвам (наприклад, у монографії В. О. Топачевського [33] для *Spalax graecus* вжито назву «буковинський», а не «грецький»). Такі перекладені тут синоніми супроводжено зірочками при іменах авторів праць. Відомості про первинні описи кожного з видів наводяться відповідно до праць І. Загороднюка та М. Коробченко щодо систематики сліпаків [9; 17].

Результати й обговорення

Родові назви

Називництво сліпаків бере початок з 1770 р., коли Й. А. Гюльденштедт описав рід *Spalax* і перший його вид під назвою *Spalax microphthalmus*. Spalacidae виокремлено Дж. Е. Греєм у самостійну родину лише 1821 р.; до цього сліпаків розглядали у складі роду *Mus*. Вже 1778 р. П. С. Палласом змінено назву згаданого виду на *Mus typhlus*, і ця назва понад 100 років використовувалася науковцями як спільна для всіх сліпаків (див.: [26]).

Сучасне різноманіття класифікацій сліпаків фауни України та суміжних країн у працях після досліджень В. О. Топачевського [33] звичайно зводиться до визнання двох родових груп – «малих» (*Microspalax*) та «звичайних» (*Spalax*) сліпаків, проте за іншими точками зору цих тварин поділяють на три групи: малих, середніх і великих, або ж відносять всіх до єдиного роду *Spalax* без поділу його на підроди (таблиця).

Приклади класифікацій Spalacidae фауни України

Дослідник	Основні положення класифікації
Mehely, 1909 [48]	у складі родини Spalacidae рід <i>Spalax</i> з підродами <i>Microspalax</i> , <i>Mesospalax</i> і <i>Macrospalax</i>
Решетник, 1941 [26]	у складі підродини Spalacinae один рід <i>Spalax</i> з підродами <i>Microspalax</i> і <i>Macrospalax</i>
Топачевский, 1969 [33]	у складі підродини Spalacinae два роди <i>Microspalax</i> (з двома підродами <i>Microspalax</i> і <i>Mesospalax</i>) та <i>Spalax</i>
Громов, Ербаева, 1995 [6]	у складі підродини Spalacinae два роди <i>Nannospalax</i> (з двома підродами <i>Nannospalax</i> і <i>Mesospalax</i>) та <i>Spalax</i>
Wilson, Reeder, 2005 [55]	у складі підродини Spalacinae всіх сліпаків віднесено до одного роду <i>Spalax</i> , рід <i>Nannospalax</i> не визнають
Коробченко, Загороднюк, 2009 [17]	у складі родини Spalacidae два роди – <i>Nannospalax</i> (один вид в Україні) та <i>Spalax</i> (5 видів в Україні)

Українські назви цих груп не усталені, й навіть можна говорити про те, що вони на практиці майже не використовуються. Є спроби розрізняти ці родові групи за допомогою біномінальних назв: «малі сліпаки» – «звичайні сліпаки» [33], проте використання біномінальних назв для родів є незручним із двох причин. По-перше, вони часто збігаються з видовими назвами – «малі сліпаки» (як рід або підрід) – «сліпак малий», *Spalax leucodon* (як вид). По-друге, використання означення «звичайний» для типового роду родини, як і загалом для родової назви (наприклад, «сліпак звичайний», замість просто «сліпак»), ускладнює формування назв вищих таксонів, які походять від таких родових назв (термін «звичайно-сліпакові» не повинен замішувати назву «сліпакові» для родини Spalacidae), що докладно розглянуто у працях І. В. Загороднюка [11; 14].

Зокрема, така ситуація склалася після того, як рід *Spalax* (сліпак) було поділено на два роди – власне *Spalax* s. str. (сліпак) та *Microspalax* (= *Nannospalax*) (малий сліпак). Виокремлення нового роду вимагало формування відповідних наукової й національної назв. Найпростішим шляхом для цього стала модифікація родової назви (*Spalax* → *Microspalax*),

проте в українській мові, як і в інших, формальне слідування (калькування) латини призвело до формування біноменальної назви роду, яка повторює назву виду (рід «малий сліпак» = вид «сліпак малий»). У запропонованих нещодавно правилах уніфікації національних назв [11] рекомендовано утворювати (або обирати з наявних синонімічних рядів) родові назви у формі уніномінальних назв (одним словом, у формі іменника в називному відмінку однини), проте в низці випадків пропонується зберігати єдину назву для близьких родів, особливо за умови, якщо їхні обсяги незначні, а синонімічні ряди малі або відсутні (наприклад, така ситуація має місце при доборі українських назв для різних груп видів нориць, мишей, вовчків) [11].

Іншим шляхом розвитку називництва є формування нових назв як уніномінальних, за рахунок не означень (наприклад, рід «малий сліпак»), а шляхом видозміни основи назви вихідного роду: прикладом є близькі за змістом асоціативні назви таких родів, як «хом'як» (*Cricetus*) і «хом'ячок» (*Cricetulus*), «тушкан» (*Allactaga*) і «тушканчик» (*Pygeretmus*), «миша» (*Mus*) і «мишка» (*Micromys*) [11]. Для «звичайних» і «малих» сліпаків нещодавно запропоновано вживання назви «сліпак» для роду *Spalax* та назви «сліпець» – для роду *Nannospalax* [17] (або навпаки; див. кінець статті).

При цьому залишається відкритим питання щодо використання назви «сліпець», яка відома переважно для синонімічного ряду українських видів «звичайних» сліпаків (зокрема для пари *zemni* та *microphthalmus*). Також дотепер точно не визначена географія вживання цієї назви (зокрема, чи вживають її в межах ареалу *Nannospalax*), і відомий нам «ареал» цієї назви обмежений переважно сходом України, де поширений *Spalax microphthalmus*. Ще одним варіантом назви для роду *Nannospalax* може бути «сліпачок», але цю назву деякий час використовували для іншого виду землеріїв нашої фауни – *Ellobius talpinus* [20].

У зведенні В. Кубійовича [8] для *Spalax* вживають назву «сліпунець», яка може бути також запропонована і для *Nannospalax*, але й цю назву застосовували для сліпушка (зокрема, М. Шарлемань [39]). П. С. Паллас [52] згадує назву «сліпець» для *Spalax microphthalmus* (див. [9]): «Rossice vulgo Slepex (i. e. *caecutiens*), in Ucraina Sinskoe Stschenae; Cosaicis Terekiensibus Jamran, Polonis Zemni (*terrestris*)...» [52: с. 159].

Назви видів

Родина Spalacidae представлена у фауні України 5 видами, яких об'єднують у два роди – *Spalax* (з видами *microphthalmus*, *graecus*, *zemni* і *arenarius*) та *Nannospalax* (= *Microspalax*) (з видом *leucodon*) [9; 17; 33]. Послідовно розглянемо існуючі варіанти назв кожного з цих видів, спочатку наукові (латина), а за ними українські.

***Nannospalax leucodon* (Nordmann, 1840) – сліпак понтичний**

Вид описано як *Spalax typhlus leucodon* Nordmann, 1840 (typ. loc. – Одеса).

1840 *Spalax typhlus leucodon* Nordmann (Nordmann, 1840: с. 32 [50]);

1920 *Spalax* (*Macrospalax*) *hungaricus* Nehring (Шарлемань, 1920: с. 23 [38]; Храчевич, 1925: с. 20 [36]);

1927 *Macrospalax hungaricus* (Шарлемань, 1927: с. 21 [39]);

1928 *Spalax monticola* Nehring (Мигулін, 1928: с. 82 [19]);

1938 *Spalax leucodon* (Мигулін, 1938: с. 344 [20]; Корнєєв, 1952: с. 192 [15]; Шнаревич, 1959: с. 53 [40]; *Янголенко, 1960: с. 326 [43]; Янголенко, 1963: с. 196 [44]; Корнєєв, 1965: с. 199 [16]; Шнаревич, 1978: с. 109 [41]; Маркевич, Татарко, 1983: с. 244 [18]);

1969 *Microspalax* (*Mesospalax*) *leucodon* (Топачевский, 1969: с. 169, с. 178 [33]);

1981 *Nannospalax* (*Mesospalax*) *leucodon* (Громов, Баранова, 1981: с. 130 [5]);

1999 *Nannospalax leucodon* (Загороднюк, 1999: с. 206 [10]; Загороднюк, 2002: с. 33 [12]; Загороднюк, 2004: с. 36 [13]; Ташук та ін., 2008: с. 73 [32]; Коробченко, Загороднюк, 2009: с. 8 [17]; ця праця);

1920 сліпець угорський (Шарлемань, 1920: с. 23 [38]; Храчевич, 1925: с. 20 [36]; Шарлемань, 1927: с. 21 [39]);

1938 сліпак понтичний (Мигулін, 1938: с. 344 [20]; Коробченко, Загороднюк, 2009: с. 8 [17]; ця праця);

1952 сліпак малий (Корнєєв, 1952: с. 192 [15]; Корнєєв, 1965: с. 158 [16]; Маркевич, Татарко, 1983: с. 244 [18]);

1957 сліпак гірський (*Янголенко, 1957: с. 124 [42]; *Шнаревич, 1959: с. 56 [40]; *Янголенко, 1960: с. 326 [43]; *Шнаревич, 1978: с. 109 [41]);

1963 сліпак середній (Янголенко, 1963: с. 196 [44]; *Янголенко, 1966: с. 171 [45]);

1969 сліпак гірський або білозубий (*Топачевский, 1969: с. 178 [33]);

1986 сліпак білозубий (*Филипчук, Янголенко, 1986: с. 55 [35]; Загороднюк, 1999: с. 206 [10]; Загороднюк, 2002: с. 33 [12]; Загороднюк, 2004: с. 36 [13]; Ташук та ін., 2008: с. 73 [32]).

Для цього виду існує шість українських назв, які різною мірою відбивають окремі його особливості, як морфологічні («білозубий», «малий», «середній»), так і особливості поширення («понтичний», «гірський», «угорський»). Часто згадувана в літературі протягом останніх 20–30-ти років назва «білозубий» вперше з'явилася (як синонім) лише в 70–80-х рр. ХХ ст. [33], при тому спочатку виключно в російськомовних текстах*. Різноманіття назв виду відображає широку відомість його серед фахівців: дуже часто бажання виокремити таксон серед інших йому подібних супроводжується появою великої кількості різних назв, запропонованих одночасно й незалежно різними фахівцями, проте з часом лише окремі з них стають усталеними. Нами [17] запропоновано відновити українську назву виду «понтичний», вперше запропоновану 1938 р. О. О. Мигуліним [20].

***Spalax arenarius* Reshetnik, 1939 – сліпак піщаний**

Вид описано як *Spalax polonicus arenarius* Reshetnik, 1939 (тип. loc. – Херсонська обл., Гола Пристань).

1939 *Spalax zemni arenarius* (Решетник, 1939: 11 [25]);

1941 *Spalax zemni arenarius* (Решетник, 1941: с. 31 [26]);

1947 *Spalax arenarius* (Огнев, 1947: с. 615 [22]; Топачевский, 1969: с. 199 [33]; Загороднюк, 1999: с. 206 [10]; Загороднюк, 2002: с. 33 [12]; Загороднюк, 2004: с. 36 [13]; Коробченко, Загороднюк, 2009: с. 8 [17]; ця праця);

1947 сліпак піщаний (*Огнев, 1947: с. 615 [22]; *Топачевский, 1969: с. 199 [33]; Загороднюк, 1999: с. 206 [10]; Загороднюк, 2002: с. 33 [12]; Коробченко, Загороднюк, 2009: с. 8 [17]; ця праця);

2003 сліпак піщаний або зінське щеня (Селюніна, 2008: с. 338 [27]).

Назва відображає біотопні умови ареалу цього виду, що є ендеміком нижньодніпровських піщаних арен. Можливо тому, що *Spalax arenarius* є найбільш обмежено поширеним та малочисельним серед усіх сліпаків, для нього відомо лише дві назви, при тому друга застосовується для всього роду *Spalax*. За даними З. В. Селюніної [особ. повід.], місцеве населення (особливо старші люди) часто називають цього сліпака «зінським щеням».

***Spalax graecus* Nehring, 1898 – сліпак буковинський**

Вид описано як *Spalax graecus* Nehring, 1898 (тип. loc.: в оригіналі не вказано; Чернівці; уточн. за: [53]; правобережна частина – уточн. за: [17: с. 9]). З огляду на історію поширення грецьких культур в регіоні Карпат можна припустити, що типове місцезнаходження має бути обмежене територією Волощини.

1947 *Spalax graecus** (Янголенко, 1963: с. 196 [44]; Янголенко, 1966: с. 171 [45]; Топачевский, 1969: с. 225 [33]; Шнарович, 1978: с. 109 [41]; Загороднюк, 1999: с. 206 [10]; Загороднюк, 2002: с. 33 [12]; Загороднюк, 2004: с. 36 [13]; Скільський та ін., 2008: с. 56 [30]; Коробченко, Загороднюк, 2009: с. 9 [17]; ця праця);

1963 сліпак грецький (Янголенко, 1963: с. 196 [44]; *Янголенко, 1966: с. 171 [45]; Загороднюк, 2002: с. 33 [12]);

1969 сліпак буковинський (*Топачевский, 1969: с. 225 [33]; *Шнарович, 1978: с. 109 [41]; Загороднюк, 1999: с. 206 [10]; Загороднюк, 2004: с. 36 [13]; Скільський та ін., 2008: с. 56 [30]; Коробченко, Загороднюк, 2009: с. 9 [17]; ця праця).

Для цього виду використовують дві назви, які відображають особливості його розповсюдження: він поширений на території Буковини, на правобережжі р. Прут (в Україні – в межах Чернівецької області). Довгий час через помилки в діагностиці й віднесення всіх буковинських сліпаків до *Spalax zemni* застосовували назви «подільський», «польський».

У монографії В. О. Топачевського [33] зазначено, що при описі цього виду А. Нерингом [49] *terra typica* не зазначена (за тавтономією – «Греція») і було прийнято як припущення «околиці Афін в Греції» (надпис на етикетці не давав змоги встановити місце знахідки). Проте ця версія не виглядає правдоподібною. На нашу думку, назва «*graecus*» запропонована на відзнаку грецьких коренів знаті, що у 18–19 ст. мешкала на території Волощини (інша назва – Валахія), яка, як добре відомо, вважала себе нащадками еллінів – греків. Серед цього

*Важливо зауважити, що палеонтологи (зокрема й В. О. Топачевський, який увів у обіг у вітчизняній літературі назву «сліпак білозубий»), в нормі послуговуються виключно латиною, й очевидно, що поява цієї назви була лише даниною шаблону видання та була просто калькою з латини (при тому мало зрозумілою для нас).

*Окремі дослідники помилково визначали вид як *Spalax micropthalmicus zemni*, *Spalax podolicus* (наприклад, див. [40; 43]), або як *Spalax polonicus* [34]. Такі варіанти назв у синонімію не зараховуються.

прошарку населення широко поширеними були як надбання грецької культури, так і грецька мова. Можливо, що назва «грецький» обрана А. Нерингом не випадково, а закріплювала в письмі настрої місцевої знаті того часу. Іншим прикладом вживання назви «грецький» є поширена назва «волоських» горіхів – «грецький горіх».

***Spalax zemni* (Erxleben, 1777) – сліпак подільський**

Вид описано як *Glis zemni* Erxleben, 1777 (тип. loc. – «Поділля»; окол. м. Кременець Тернопільської обл., уточн. за: [9]).

1925 *Spalax microphthalmicus* (laps. calami) (Храневич, 1925: с. 20 [36]);
1928 *Spalax polonicus* Mehely (Мигулін, 1928: с. 82 [19]; Татаринов, 1956: с. 162 [31]; Корнєєв, 1965: с. 199 [16]; Янголенко, 1966: с. 171 [45]; Топачевський, 1969: с. 216 [33]; Турянин, 1975: с. 102 [34]);
1938 *Spalax* podolicus* Pennant (Мигулін, 1938: с. 340, с. 343 [20]; Татаринов, 1956: с. 162 [31]; Корнєєв, 1965: с. 158 [16]);
1939 *Spalax podolicus* Pidoplitschka, 1935 (Решетник, 1939: с. 19 [25]);
1941 *Spalax zemni* (Решетник, 1941: с. 28 [26]; Огнев, 1947: с. 613 [22]; Корнєєв, 1952: с. 193 [15]; Загороднюк, 1992: с. 41 [9]; Загороднюк, 1999: с. 206 [10]; Загороднюк, 2002: с. 33 [12]; Загороднюк, 2004: с. 36 [13]; Коробченко, Загороднюк, 2009: с. 9 [17]; ця праця);
1941 *Spalax (Macrospalax) zemni* (Решетник, 1941: с. 28 [26]);
1959 *Spalax microphthalmus zemni* (Шнаревич, 1959: с. 53 [40]; Янголенко, 1960: с. 326 [43]);

1925 сліпець звичайний або зінське щеня (Храневич, 1925: с. 20 [36]; Шарлемань, 1927: с. 23 [39]);
1938 сліпак подільський (Мигулін, 1938: с. 343* [20]; Корнєєв, 1952: с. 193 [15]; Татаринов, 1956: с. 162 [31]; *Шнаревич, 1959: с. 53 [40]; *Янголенко, 1960: с. 326 [43]; Корнєєв, 1965: с. 158 [16]; *Топачевський, 1969: с. 216 [33]; Загороднюк, 1999: с. 206 [10]; Загороднюк, 2002: с. 33 [12]; Загороднюк, 2004: с. 36 [13]; Коробченко, Загороднюк, 2009: с. 9 [17]; ця праця);
1956 сліпак польський (Татаринов, 1956: с. 162 [31]).

Для позначення виду вживали чотири назви (сліпець звичайний, зінське щеня, сліпак подільський, сліпак польський); дві з них відображають його поширення. Назва «сліпець звичайний або зінське щеня» можливо виникла через те, що сліпак подільський є аловидом сліпака звичайного, і його видову самостійність визнано за 15 років потому, у працях С. І. Огньова [21; 22] та Є. Г. Решетник [25; 26]. До цього вид розглядали у складі *Spalax microphthalmus*.

***Spalax microphthalmus* Güldenstädt, 1770 – сліпак звичайний**

Вид описано Й. А. Гюльденштедтом як *Spalax microphthalmus* Güldenstädt, 1770: 411 (тип. loc.: Воронізька обл., Новохоперський р-н, Задонський степ). У 1778 р. П. С. Паллас описав вид як *Mus typhlus* [51]; *terra typica* – «Південна Росія», степи Приазов'я (уточн. за: [9]). Після цього назву *Spalax typhlus* використовували для всіх східноєвропейських видів сліпаків упродовж понад 100 років.

1778 *Mus typhlus* Pallas (Pallas, 1778: с. 154 [51]);
1853 *Spalax typhlus* (Чернай, 1853: с. 14 [37]; Силантьєв, 1898: с. 32 [29]; Виноградов, 1903: с. 57 [2]);
1920 *Spalax (Macrospalax) microphthalmus (=typhlus* Pall.) (Шарлемань, 1920: с. 23 [38]);
1927 *Macrospalax microphthalmus* (Шарлемань, 1927: с. 21 [39]);
1938 *Spalax (Macrospalax) microphthalmus* (Мигулін, 1938: с. 340 [20]; Решетник, 1941: с. 33 [26]);
1965 *Spalax microphthalmus* (Корнєєв, 1965: с. 198 [16]; Топачевський, 1969: с. 206 [33]; Маркевич, Татарко, 1983: с. 244 [18]; Загороднюк, 1999: с. 206 [10]; Загороднюк, 2002: с. 33 [12]; Загороднюк, 2004: с. 36 [13]; Коробченко, Загороднюк, 2009: с. 9 [17]; ця праця);
1853 сліпець звичайний або зінське щеня (*Чернай, 1853: с. 14 [37]; Шарлемань, 1920: с. 23 [38]*);
1898 сліпець або кріт (*Силантьєв, 1898: с. 32 [29]);
1903 сліпець підземний або зінське щеня (*Виноградов, 1903: с. 57 [2]);
1915 сліпець або зінське щеня (*Аверин, 1915: с. 13 [1]);
1927 сліпець звичайний або зінське щеня (Шарлемань, 1927: с. 21 [39]);
1938 сліпак звичайний (Мигулін, 1938: с. 340 [20]; Корнєєв, 1952: с. 193 [15]; Корнєєв, 1965: с. 198 [16]; *Топачевський, 1969: с. 206 [33]; Маркевич, Татарко, 1983: с. 244 [18]; Загороднюк, 1999: с. 206 [10]; Загороднюк, 2002: с. 33 [12]; Загороднюк, 2004: с. 36 [13]; Коробченко, Загороднюк, 2009: с. 9 [17]; ця праця).

*В огляді О. О. Мигуліна [20] цей вид сліпаків віднесено до групи *Macrospalax*.

*У попередній своїй праці О. О. Мигулін [19] згадував цей вид у складі *Spalax monticola* («сліпак правобережний») як одну з його географічних форм, проте подавав таксономію надзвичайно заплутано і під цією назвою напевно мав на увазі всіх сліпаків правобережжя (*zemni* + *leucodon*).

*У ключі до визначенні видів М. Шарлемань вживає назву «сліпець південний або зінське щеня» [38: с. 11].

Для виду відомо п'ять вернакулярних назв: назва «сліпець підземний» відображає біологію виду, «звичайний» може відображати його рясноту і поширення – цей вид є найбільш поширеним з усіх сліпаків (загальна площа його ареалу сягає 580 000 км² [17]). Щодо інших назв («сліпак», «сліпець», «кріт») відмічено деякі закономірності. Зокрема, на сході України назви «зінське щеня» та «сліпець» дуже поширені серед місцевого корінного україномовного населення, що мешкає на півночі території, при тому назву «зінське щеня» використовують тільки старші люди. Назва «кріт» поширена на південних, урбанізованих територіях, населення яких здебільшого представлено переселенцями з території Росії або інших теренів, де із землеріїв поширені лише кроти.

Обговорення

Однією з давніх назв сліпаків є «зінське щеня», вживане в давній науковій літературі, зокрема, проф. Г. Висоцьким для всіх *Spalax* [3]. Ряд дослідників використовували для представників цієї родини назву «сліпець» [1; 2; 29]. Є. Г. Решетник [26] використовувала назви «сліпак» та «зінське щеня» для всіх Spalacidae.

До походження назви «зінське щеня»

Етимологія назви «зінське щеня», яку часто використовували для *Spalax microphthalmus* та *S. zemni* [20; 26; 36; 38], пояснена Г. Булашевим (1860–1905?) у праці «Український народ у своїх легендах...» наступним чином. «Зінські щенята» означає «жіночі щенята», які народжуються в жінки за її гріхи; вони дуже злі, і за це Бог позбавив їх зору, щоб не наробили багато лиха. За іншою легендою, на прохання «зінського щеняти» дати йому зір, Бог наказав йому нарізати стільки купок землі, «скільки зірок на небі» [7: с. 323]. Цікавим доповненням є коментар щодо цієї назви у М. Семенцова [28] (з посиланням на працю В. Петрова 1928 р. [24]), поданий при описі «сліпака кавказького» (*microphthalmus*): «зінське щеня з'явилося на світ від собаки, яка обернулася жінкою. У дев'ятому поколінні роду людей, що походить від собаки, у жінки народилися щенята (зінське щеня)» (далі повідомляється та сама легенда, як і у Г. Булашева).

Ф. А. Виноградов [2] відмітив поширеність по всій території України («Малоросії») назви «зінське щеня» для виду *Spalax typhlus* і те, що цю тварину використовували у знахарстві: баби-знахарки сушили його нутрощі й додавали до корму худобі, щоб та не хворіла, та людям для лікування сухот (туберкульозу). Цей факт теж може пояснювати формування етимологічного ряду «бабське» → «жіноче» → «зінське».

Інша версія походження назви «зінське щеня» пов'язана з давньою польською назвою сліпаків – «piesk ziemni». Насамперед, варто зауважити, що чинна латинська назва сліпака, поширеного в межах колишніх східних земель Речі Посполитої (тобто сучасної Західної України) є похідною з польської – *Glis zemni* Erxleben, 1777. Тут прослідковується чіткий етимологічний ряд: *piesk ziemni* («песк земний») → песик земляний → щеня земське → щеня зінське → зінське щеня. Варто також зазначити, що означення в польській версії назви стоїть на другому місці (песик земляний), що характерно для польського називництва, і вже потім воно стало перед іменником в українській версії біномена (зінське щеня). Очевидним є етимологічний перехід від песика до щеняти, і також можна бачити подібність польського й українського означень: «земський» і «зінський». Приклади вживання цих термінів у вихідному значенні (з польським корінням) знаходимо у Р. Кунце [46], який, згадуючи сліпака (*Spalax polonicus*), зазначав, що «...купки ґрунту у вологішій частині галявини зроблені не тільки кротом, але і “песиком земляним”» («pieska ziemnego»). Так само А. Вежейський [В. Б. Різун, особ. повід.] повідомляє, що на Поділлі люди називають сліпака «земляним щеням». Цікаво, що в Б. Грінченка назва «зінське щеня» відноситься одночасно до обох груп землеріїв, які він ясно розрізняє (наводить латину): кротів та сліпців [4: с. 153]. Це дозволяє також говорити про можливий зв'язок тогочасної назви «зінський» з підземним способом життя ссавців-землеріїв.

Поширення назви «зінське щеня» на сході України (зокрема, на Старобільщині) очевидно пов'язано не з біологічною особливістю звіра (наприклад, життя під землею), а зі злим

характером сліпаків, що стало в усіх відомих нам місцевостях прозивним ім'ям. Зокрема, характерна для сліпаків доволі агресивна захисна поведінка при зустрічі з людиною сприймається як характерна риса злих людей: вислів «скажений, як зінське щеня», широко вживаний у цій місцевості, характеризує нікчемну, але ненависну людину. Такий вислів особливо посилюється його середнім родом (воно).

Виходячи з того, що поселення людей на сході України й відповідно мовний колорит формувалися переважно в XVII–XVIII ст., не виключено, що мала місце трансформація вихідної назви типу «песик земляний» та загалом її етимологічної основи (песик/щеня, земський/зінський). Датування викладів Г. Булашева щодо етимологічної основи назви «зінське щеня» напевно пов'язані з фольклорними зібраннями не раніше XIX ст., коли процес залюднення східного регіону України (а отже й усталення назв найбільш знаних видів фауни) вже завершився. Натомість, назва Й. Х. Еркслебена «*Spalax zemni*», запропонована (поза сумнівом) на основі вернакулярної (польської) назви «земляний», датована 1777 р.

До етимології назв «сліпець» та «сліпак»

Наявність давніх вернакулярних назв сліпаків пояснюється тим, що ці тварини були відомі людям здавна завдяки постійному сусідству і завдяки своїм унікальним ознакам, що привертати до них увагу, незважаючи на потаємний спосіб життя.

Одні з перших писемних згадок сліпаків є в тексті Святого письма, в якому загалом згадується понад 120 видів тварин [47]. Згадки тварин у Біблії не мають претензій на науковість, проте ці тексти адресувалися переважно до людей, що займалися землеробством і сповідували пасторальне життя, тобто перебували в тісному зв'язку з навколишнім світом, із природою. Зокрема, в Біблії є згадка про «крота»* (тобто сліпака в сучасному розумінні обсягів цих таксонів), при тому під двома назвами, на Івриті.

Перша з них (*tīnshéméth*) може також означати хамелеона, але інша (*haphárperôth*) напевно означає тварину, яка постійно риє, «крота», але, зрозуміло, що не крота у вузькому сучасному розумінні (*Talpa*), а сліпака (*Spalax*), тобто сліпого гризуна, що риє нору [54]. У латинській версії Біблії (Біблія Джерома, 390–405 рр. н. е.) є згадка землерія під назвами *aspalax* або *spalax*, які можна зіставляти лише зі «сліпаком», адже кріт (*Talpa*) відсутній на території Палестини, де створені тексти Святого письма.

Вживання назви «кріт» для сліпаків

У більшості випадків назву «кріт», на думку авторів, здавна застосовували як похідну від слідів рийної діяльності сліпака – «кротовин»; так О. Силантьєв [29] у своїй праці використовує для *Spalax*, окрім назви «сліпець», також назву «кріт». Назви цих видів (вони представляють різні ряди) часто плутають і тепер: так, на сході України слово «кріт» є поширеною назвою для ссавців-землеріїв загалом, які тут представлені переважно сліпаком, при тому назву сліпак тут практично не вживають*.

Щодо формування назви «кріт» варто зробити окремий коментар: слово «кріт» із варіантами «крет», «кертиця» у давніх українців означало риття або навіть біду. За словником Б. Грінченка [4] слово «кріт» має тільки одне значення – *Talpa europaea*, проте «кротити» – це рити землю, а «кротість» за означеннями відповідає покірливості, любові, хоча «крот» є частиною сварливих виразів (згадаємо про «зінське щеня», яке зле, але покірливе, бо загнане під землю). Не виключено, що вирази на кшталт «сто крот його ма» та подібні їм, наведені у Б. Грінченка [4: с. 311], могли означати наврочення негараздів на господарку (садибу, ниву тощо). Отже, «кроткість» може означати у своєму первинному значенні скореність

*В англомовній біблійній літературі, яка багаторазово аналізувалася, слово «tole» застосовувалося як до крота, так і до сліпака. Тут, на нашу думку, прослідковується тісний етимологічний зв'язок цього слова зі словом «молитися», тобто «сліпо вірити».

*Зокрема назву «кріт» широко вживають у Троїцькому, Марківському, Новоайдарському, Краснодарському й інших районах Луганщини, і це важливо пам'ятати при збиранні анкетних даних про знахідки сліпаків або кротів.

негараздам, долі, примирення з нещасливою долею. При цьому «кріт» могло означати зовсім не вид *Talpa europaea* в сучасному розумінні, а ссавців-землеріїв загалом.

Проглядається певний етимологічний зв'язок між словами «кріт», «кроткий», «короткий», спільним для яких тлумаченням може бути зменшення певних здібностей, або можливостей, особливостей (наприклад, втрата зору, скорочення життєвого простору).

До етимології назви *Spalax*

Переходячи далі до тлумачень наукових назв сліпаків (*Spalax*) варто також зауважити на певний етимологічний зв'язок між словами «сліпак» (укр.), «sleep» (англ. означає «спати», але не сліпий), а також «склеп» (про Асклепія детальніше див. далі). «Сліпий», можливо, означає не «безокий», а такий, що втратив здатність бачити (хоча б і тимчасово, наприклад, поки спить), і це є ключем до наступного етимологічного розслідування.

Латинська назва «*Spalax*» походить від грецького слова *spalax*, «σπάλαξ». Походження назви «*spalax*» пов'язано з легендами та міфами. Так, міфічний герой *Ophiuchus*, або *Serpentarius* відомий як переможець або заклинатель змій, на честь якого названо сузір'я «Змієносець». Змієносець зображується як чоловік, що підтримує змію, розділену на дві частини його тілом, Голову Змії та Хвіст Змії, які, тим не менш, пораховані як одне сузір'я. Це одне з 88 сучасних сузір'їв та одне із 48 сузір'їв, внесених у список Птолемеєм. Із 13 зодіакальних сузір'їв (сузір'я, які проходить Сонце протягом року), Змієносець – єдине, яке не пораховане як астрологічний знак. *Ophiuchus* ідентифіковано Ескулапом (інші назви *Asklepios*, Асклепій), античним лікарем, який набув такого вміння, що став здатний воскрешати мертвих і цим порушенням природних законів викликав гнів Зевса, який покарав його ударом блискавки [56].

У давні часи перед тим, як медицина стала наукою, ролі лікаря та священика були тотожними, і їхньою метою було комплексне зцілення духу й тіла, використовуючи сили природи. Ескулап був першим відомим лікарем, який міг виліковувати складні хвороби. Його ім'я стало прозивним для медиків; священиків-лікарів у Греції називали *Asclepiadae*, або *Asclepieion*. Про них відомо, що вони у складних випадках використовували такий метод: лишалися на ніч у святилищах на честь Асклепія, де Бог їм уві снах вказував засоби лікування, що вони і повідомляли на наступний день*. З цього видно певний зв'язок між лікарськими митарствами і «сліпацтвом»: цілителі отримували знання уві сні, під час якого склеплені повіки були по суті «тимчасовою сліпотою».

Іншого міфічного героя, Форбаця (*Phorbaceus*), який врятував острів Родос від змій, також ідентифікують із сузір'ям «Змієлов» (тобто *Ophiuchus* = *Asklepios*) [56]. Слово *Phorbas* означає те саме, що і *Somnus*: з латини *somnus* значить «спати». Змія, яку тримає *Ophiuchus* (він же *Asklepios*), відомий за легендами як сліпий цілитель, стала символом медицини. Відомо, що *Ophiuchus* став сліпим за волею Зевса, який позбавив цілителя зору за те, що той досяг досконалості, дозволеної лише богам. За гіпотезою А. Райт [56], яку поділяють і автори цього повідомлення, назва «(a)*spalax*» походить саме від імені сліпого Асклепія (*Asklepios*). Відомо, що в систематичі ссавців назва «*Aspalax*» (за авторством Desmarest, 1804) є однією з назв роду *Spalax* *Güldenstädt* [23].

Можна припустити, що в античні часи означення та іменник «сліпий» (*typhlus*, *caecus*, *aspalax* тощо) означали не так «беззорий», як здатний закривати очі на буденне, щоб пізнати сутність.

Щодо подальшого розвитку називництва

Отже, аналіз давніх джерел, легенд і переказів дозволяє пов'язувати вернакулярні та наукові назви сліпаків з надзвичайними силами, які дають цим істотам (та загалом сліпцям у широкому розумінні, включаючи людей) надзвичайні, в тому числі цілющі властивості та здібності не доступні іншим. Окрім того, давня історія такого називництва свідчить про такий же давній інтерес людей до цих об'єктів.

*Ця історія описана на багатьох веб-сайтах, проте наукові джерела подібних історій нам не відомі.

Всі інші назви сліпаків, які стали видовими, є лише означеннями, які або повторюють родову назву (наприклад, *Spalax typhlus*, *Spalax microphthalmus*), або є означенням географічної форми (наприклад, *Spalax graecus*, *S. podolicus*), або відображають загальні риси цієї групи (*Spalax zemni*). Інші варіанти назв є не менш загальними і не характеризують особливості конкретних видів. Те саме можна сказати про всі вернакулярні назви.

Поясненням цього є доволі однотипний спосіб життя цих землеріїв та майже виключна алопатрія видів, через що в кожній конкретній місцевості поняття виду збігається з поняттям роду. Остання особливість і визначає однотипність усіх назв усієї групи землеріїв, а давня історія називництва визначає наявність великих синонімічних рядів.

* * *

Автори дякують усім колегам, які сприяли цьому дослідженню, в тому числі при пошуку важкодоступних першоджерел. Наша особлива подяка Ю. П. Некрутенку та В. Б. Різуну за обговорення частини висловлених тут положень і гіпотез. Дякуємо Г. В. Фесенку та В. В. Пархоменку за зауваження щодо змісту рукопису й редагування окремих його частин. Наша подяка упоряднику видання І. В. Скільському за підготовку тексту до друку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аверин В. Г. Краткий обзор вредных и полезных млекопитающих // Бюл. о вредит. сельск. хоз. и мерах борьбы с ними. – Харьков: Изд-во энтом. и фитопат. бюро губ. земства, 1915. – С. 13–34.
2. Виноградов Ф. А. Растительный и животный мир // Малороссия. – СПб: Изд-во А. Ф. Девриена, 1903. – С. 41–62. (Россия. Полное географ. описание нашего отеч. – Т. VII).
3. Висоцький Г. Про зінське щеня (*Spalax* sp.) і кротовини // Зоол. журн. України. – К., 1921. – Ч. 1. – С. 16–19.
4. Грінченко Б. Словарь української мови (Томи I–IV). – К.: Довіра – Рідна мова, 1997 (1907). – Т. А–Н. – 578 с. – Т. О–Я. – 564 с. (Репр. вид. 1907 р.).
5. Громов И. М., Баранова Г. И. (ред.). Каталог млекопитающих СССР (плиоцен–современность). – Л.: Наука, 1981. – 456 с.
6. Громов И. М., Ербаева М. А. Млекопитающие фауны России и сопредельных территорий. Зайцеобразные и грызуны. – СПб, 1995. – 468 с.
7. Гуменюк Т. П. (ред.). Міфи України. За книгою Георгія Булашева «Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях» (перекл. Ю. Буряка). – К.: Довіра, 2003. – 383 с.
8. Жарський Е. Тварини // Географія українських і сумежних земель. – Львів, 1938. – С. 239–250. (Факсим. перевид. К.: Обереги, 2005).
9. Загороднюк И. В. Обзор рецентных таксонов Muroidea (Mammalia), описанных с территории Украины (1777–1990) // Вестн. зоологии. – 1992. – № 2. – С. 39–48.
10. Загороднюк І. Контрольний список теріофауни України // Славці України під охороною Бернської конвенції. – К., 1999. – С. 202–210. (Пр. Теріол. Шк. – Вип. 2).
11. Загороднюк І. Роди звірів східноєвропейської фауни та їх українські назви. Частина 1. Загальні положення. Комахоїди, кажани та хижі // Вісник Націон. наук.-прир. музею НАН України. – 2001. – Вип. 1. – С. 113–132.
12. Загороднюк І. В. Польовий визначник дрібних савців України. – К., 2002. – 60 с. (Пр. Теріол. Шк. – Вип. 5).
13. Загороднюк І. Наземні хребетні України та їх охоронні категорії (довідник для семінарів з зоології, екології та охорони природи). – Ужгород: Ліра, 2004. – 48 с.
14. Загороднюк І. В. Таксономія і номенклатура немишовидних гризунів фауни України // Зб. пр. Зоол. музею. – К., 2008–2009. – № 40. – С. 147–185.
15. Корнєв О. П. Визначник звірів УРСР. – К.: Рад. шк., 1952. – 216 с.
16. Корнєв О. П. Визначник звірів УРСР. Вид. друге. – К.: Рад. шк., 1965. – 236 с.
17. Коробченко М., Загороднюк І. Таксономія та рівні диференціації сліпаків (*Spalacidae*) фауни України і суміжних країн // Наук. вісник Ужгор. унів. Серія Біологія. – 2009. – Вип. 26. – С. 5–14.
18. Маркевич О. П., Татарко К. І. Російсько-українсько-латинський зоологічний словник: термінологія і номенклатура. – К.: Наук. думка, 1983. – 412 с.
19. Мигулін А. А. Обзор грызунов Украины. *Conspectus glirium Ucrainae* // Захист рослин. – Харків: Вид-во Центр. СТАЗРА, 1928. – С. 72–87.
20. Мигулін О. О. Звірі УРСР (матер. до фауни). – К.: Вид-во АН УРСР, 1938. – 426 с.
21. Огнев С. И. Систематические соотношения и проблема взаимного родства различных форм слепышей // Бюл. Моск. общ. любит. прир. – 1940. – Т. 49, № 2. – С. 33–41.
22. Огнев С. И. Семейство *Spalacidae* – Слепыши // Огнев С. И. Звери СССР и прилежащих стран. – М.–Л.: Изд-во АН СССР, 1947. – Т. 5. – С. 558–641.
23. Павлинов И. Я. Отряд Rodentia Bowdich, 1821 – Грызуны // Систематика млекопитающих СССР. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1987. – (Сб. тр. Зоол. муз. МГУ. – Т. 25).
24. Петров В. Нові українські варіанти легенд про походження лихих жінок // Етнограф. вісник. – К., 1928. – Кн. 6. – С. 56. (цит. за: Семенцов, 2006).

25. Решетник С. Г. До систематики і географічного поширення сліпаків (Spalacidae) в УРСР // 36. пр. Зоол. музею АН УРСР. – 1939. – № 23 (1938). – С. 3–21.
26. Решетник С. Г. Матеріали до вивчення систематики, географічного поширення та екології сліпаків (Spalacinae) в УРСР // 36. пр. Зоол. музею. – 1941. – № 24. – С. 23–95.
27. Селюніна З. В. Сучасна чисельність сліпака піщаного, *Spalax arenarius* Reshetnik // Знахідки тварин Червоної книги України. – К., 2008. – С. 338–340.
28. Семенцов М. Народний досвід раціонального використання тваринного світу в умовах освоєння Кубані козацтвом (XIX–XX ст.) // Донецький вісник Наук. товариства ім. Шевченка. Серія Історія. – 2006. – Т. 12. – С. 218–238.
29. Силантьев О. Зоологические исследования и наблюдения 1894–96 годов // Тр. экспед., снаряженной Лесным департамент. под рук. проф. Докучаева. – СПб, 1898. – Т. 4, вып. 2. – С. 32–34.
30. Скільський І. В., Мелещук Л. І., Тащук М. В. Ссавці південно-східної частини Буковинського Передкарпаття: сучасний стан фауни, раритетні види, перспективи використання та заходи збереження // Сучасний музей. Наукова й експозиційна діяльність. Матер. наук. конф., присвяч. 145-й річч. заснув. Крайов. музею в Чернівцях (15 травня 2008 р.). – Чернівці: ДрукАрт, 2008. – С. 52–67.
31. Татаринцов К. А. Звірі західних областей України (матер. до вивч. фауни Української РСР). – К.: Вид-во АН УРСР, 1956. – 188 с.
32. Тащук М. В., Скільський І. В., Мелещук Л. І. Сучасний стан популяцій білозубого сліпака в Чернівецькій області // Сучасний музей. Наукова й експозиційна діяльність. Матер. наук. конф., присвяч. 145-й річч. заснув. Крайов. музею в Чернівцях (15 травня 2008 р.). – Чернівці: ДрукАрт, 2008. – С. 73–79.
33. Топачевский В. А. Слепышовые (Spalacidae). – Л.: Наука, 1969. – 248 с. (Фауна СССР. Млекопитающие. – Т. III, вып. 3. – Н. с. – № 99).
34. Турянин І. І. Хутрово-промислові звірі та мисливські птахи Карпат. – Ужгород: Карпати, 1975. – 176 с.
35. Филичук Н. С., Янголенко Е. И. Современное распространение, численность и особенности экологии белозубого слепыша на Украине // Вестн. зоологии. – 1986. – № 1. – С. 55–59.
36. Храчевич В. Ссавці Поділля. Огляд систематичний. – Вінниця: Віндсдорф ім. Леніна, 1925. – 31 с. – (Кабінет виучув. Поділля. – Вип. 4).
37. Чернай А. Фауна Харьковской губернии и прилежащих к ней мест. – Харьков, 1853. – 44 с. (Фауна млекопитающих и птиц. – Вип. 2).
38. Шарлемань М. Звірі України. Короткий порадник до визначання, збирання і спостереження ссавців (Mammalia) України. – К.: Всеукр. кооп. видавн. союз. (Вукоопспілка), 1920. – 83 с.
39. Шарлемань М. Ссавці. Плазуни. Земноводні // Шарлемань М., Татарко К. Назви хребетних тварин. Mammalia. – Reptilia. – Amphibia. – Pisces. – К.: Держ. вид-во України, 1927. – С. 9–67. (Словник зоологічної номенклатури. – Ч. 2).
40. Шнаревич І. Д. Млекопитающие Советской Буковины // Животный мир Советской Буковины. – Черновцы: ЧГУ, 1959. – С. 5–65. (Тр. экспед. по компл. изуч. Карпат и Прикарпатья (серия биол. наук). – Т. VII).
41. Шнаревич І. Д. Фауна хребетних // Природа Чернівецької області. – Львів: Вища шк., 1978. – С. 109–114.
42. Янголенко Е. И. Материалы по экологии слепышей // Научн. ежег. за 1956 год / Чернов. госуд. унив. – Черновцы, 1957. – Т. I, вып. 2. – С. 124–126.
43. Янголенко Е. И. К вопросу о морфофункциональных изменениях половых желез подольского (*Spalax microphthalmus zemmi* Erxleb) и горного (*Spalax leucodon* Nordm) слепышей в условиях Буковины // Научн. ежег. за 1958 год (биол. факультет) / Чернов. госуд. унив. – Черновцы: ЧГУ, 1960. – С. 326–328.
44. Янголенко К. І. Матеріали по екології, систематиці та практичному значенню сліпаків на Буковині // Матеріали до вивчення природних ресурсів Поділля. – Тернопіль–Кременець, 1963. – С. 196–200.
45. Янголенко Е. И. К вопросу о роющей деятельности млекопитающих землероев на территории Советской Буковины // Тезисы докл. XXII научн. сессии (секция биол. наук) / Чернов. госуд. унив. – Черновцы, 1966. – С. 170–173.
46. Kuntze R. Notatka o faunie wzgorza pod Miedzyhorcami w okolicy Halicza // Ochrona Przyrody. – 1932. – R. 12. – S. 54–57.
47. List of the animals in the Bible // Wikipedia, the free encyclopedia. – <http://en.wikipedia.org/wiki/> (4 October 2009).
48. Mehely L. Species Generis *Spalax*. – Budapest, 1909. – 334 p. (цит. за: Топачевский, 1969).
49. Nehring A. Über *Spalax graecus*, n. sp. // Zool. Anz. – 1898. – Vol. 21, № 555. – S. 228–230.
50. Nordmann A. Observations sur la Faune Pontique. Mammalia // Voyage dans la Russie méridionale et la Crimée. – Paris: E. Bourdin et Cte, 1840. – Т. 3. – P. 1–65.
51. Pallas P. S. Novae Species Quadrupedum e Glirium Ordine. – Erlangae: W. Walther, 1778. – P. 154–165.
52. Pallas P. S. Zoographia Rosso-Asiatica. – Petropoli: Acad. Sci., 1811. – Т. 1. – 568 p.
53. Savic I. R. Spalacidae Gray, 1821 – Blindmause // Niethammer J., Krapp F. (hrsg.). Handbuch der Säugetiere Europas. – Wiesbaden: Acad. Verlag., 1982. – Bd. 2/1. Rodentia: 2. – S. 539–584.
54. The Catholic Encyclopedia. – New York: Robert Appleton Company. – Retrieved November 19, 2009 from New Advent: <http://www.newadvent.org/cathen/01517a.htm>.
55. Wilson D. E., Reeder D. M. (eds.). The Checklist of Mammal Names // Mammal Species of the World. – Johns Hopkins University Press, 2005. – <http://www.bucknell.edu/msw3/>.
56. Wright A. Ophiuchus. Serpentarius, the Serpent Holder // Constellations of Words. – 2008. – <http://www.constellationsofwords.com/Constellations/Ophiuchus.html>.